

УДК 346.1

Олена Гончаренко,*канд. юрид. наук, доцент, доцент
кафедри міжнародного приватного,
комерційного та цивільного права
Київського національного торговельно-економічного університету*

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА САМОРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОШУК БАЛАНСУ

У статті досліджені питання оптимального поєднання державного регулювання і саморегулювання господарської діяльності. Зроблено висновок, що саморегулювання господарської діяльності визначається як альтернативний або ж додатковий, гнучкий, більш своєчасний та новаторський порівняно з державним різновид регулювання. Державне регулювання визначає межі здійснення саморегулювання самими суб'єктами і водночас межі втручання органів державної влади у саморегулювання. У разі оптимального збалансування ступінь втручання держави може варіюватися залежно від наявності різних факторів (чинників) чи їх поєднання.

Ключові слова: саморегулювання, саморегулювання господарської діяльності, державне регулювання, оптимальне поєднання, межі втручання, господарська діяльність, вид правового регулювання.

Постановка проблеми. Дослідження питання співвідношення саморегулювання та державного регулювання господарської діяльності можна поділити на три складника: 1) визначення важливості державного регулювання при саморегулюванні господарської діяльності; 2) врахування потреби у саморегулюванні суб'єктів господарювання при визначенні державного втручання в економіку; 3) збалансоване поєднання державного регулювання і саморегулювання господарської діяльності.

Світовий історико-правовий досвід доводить, що абсолютно не контрольоване, адекватно не регульоване саморегулювання господарської діяльності з боку держави може призвести до негативних екстремальних дисбалансів публічних і приватних інтересів у бік приватних, порушення принципу соціальної справедливості у суспільстві. Сьогодні актуальними у цьому аспекті є проблеми екологічного характеру. На глобальному рівні проголошена необхідність дотримуватися ідеї сталого розвитку. Вказана теза особливо важлива для суб'єктів господарювання, які прагнуть отримувати якнайбільші прибутки за мінімальних витрат. Тому ідеалізація саморегулювання господарської діяльності без втручання держави, громадянського суспільства може призвести до екологічної катастрофи і в подальшому неможливості відтворення природних ресурсів. Саме тому на міжнародному рівні держави беруть на себе зобов'язання зі сталого розвитку, які мають проявлятися в обмеженні

діяльності суб'єктів господарювання. Європейська практика напрацювань пошуку балансу між державним регулюванням та саморегулюванням призвела до широкого впровадження співрегулювання у певних галузях економічної діяльності.

Метою статті є визначення оптимального поєднання між державним регулюванням та саморегулюванням господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання саморегулювання досліджували: О. Бакалінська, О. Беляєвич, В. Кочин, В. Махінчук та ін. Науковій розвідці оптимального поєднання ринкового саморегулювання та державного регулювання присвятили праці такі вчені: С. Бевз, О. Вінник, В. Добровольська, С. Солодченко, В. Щербина та ін. Однак зазначена проблематика залишається актуальною, незважаючи на нові пошукові акценти.

Виклад основного матеріалу. Державне регулювання, як зазначають дослідники питання щодо визначення ролі держави в ринковій економіці, має три мети: мінімізація неминучих негативних наслідків ринкових процесів; створення правових, фінансових і соціальних передумов ефективного функціонування ринкової економіки; забезпечення соціального захисту тих шарів «ринкового суспільства», стан яких у конкретній ситуації стає більш защемленим [1, с. 104].

Саморегулювання господарської діяльності може розглядатися в різних аспектах,

а саме як: альтернатива державному регулюванню, вид правового регулювання (не як доповнення державного регулювання, а як два рівноправних складника єдиного механізму координації [2, с. 233]); додатковий недержавний механізм регулювання.

Відповідно до ст. 5 Господарського кодексу України правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів. Отже, метою державного регулювання господарської діяльності є забезпечення правового господарського порядку. С. Бевз уточнює: «...основною метою державного регулювання господарської діяльності можна визначити встановлення правового господарського порядку, за якого забезпечено баланс приватних і публічних інтересів як при здійсненні господарської діяльності суб'єктами господарювання, так і при здійсненні державного регулювання господарської діяльності органами державної влади» [3, с. 93]. Окрім того, учена зазначає: «...державне регулювання господарської діяльності має бути спрямоване на задоволення публічних інтересів без конфліктності з приватними інтересами суб'єктів господарювання» [3, с. 93]. Така мета дещо ідеалістична, однак вона може бути реалізована саме за допомогою саморегулювання.

Проблема пошуку оптимального поєднання ринкового саморегулювання та державного регулювання є однією з базових у науці господарського права. Під поняттям «оптимальний» розуміємо такий, який найбільше відповідає певним умовам, вимогам; найкращий із можливих [4, с. 732]. На нашу думку, у сенсі цього дослідження можна застосувати синонім «ефективний» (який приводить до потрібних результатів [5, с. 492]). «Поєднання, поєднувати» означає: збирати разом, складаючи, зливаючи, створювати одне ціле; об'єднувати [6, с. 766]. Тобто одним із можливих синонімів вказаного поняття може бути гармонізація. «Гармонійний, гармонія»: поєднання, злагодженість, взаємна відповідність якостей [7, с. 33]. Тому цілком закономірно можна сказати, що правовий господарський порядок формується завдяки ефективній гармонізації (злагодженості) саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів (взаємній відповідності між особливостями, якими вони наділені (зміст, механізм, порядок тощо)).

Для опису збалансованого («баланс» – співвідношення між взаємозв'язаними час-

тинами, сторонами чого-небудь, між тим, що надходить і що витрачається [8, с. 95]) поєднання зазначених явищ також широко застосовуються такі формулювання: «нерозривне поєднання» [9, с. 12], «оптимальне співвідношення саморегулювання ринку та впливу держави на економічні процеси», «забезпечення органічного поєднання механізмів ринкового саморегулювання та державного регулювання». Водночас зазначається залежність такого «сполучення» від «діяльності державних органів» [10, с. 1068].

Співвідношення державного регулювання та саморегулювання можна викласти в такій формулі: «...державне регулювання виконуватиме роль «системоутворюючого ядра інституціоналізму, визначаючи його доцільні параметри та сучасні форми», оскільки «далеко не в усіх відношеннях розширення ролі держави і підприємницькі свободи становлять непримиренні протилежності. Іноді державне втручання стає системою прпорцій, які позначають поле економічної свободи в її новому розумінні» [11, с. 49].

Саморегулювання господарської діяльності має бути ефективним, інакше втрачається сенс у створенні відповідних саморегулювальних інституцій чи вжиття саморегулювальних заходів. Ефективність господарського саморегулювання підтримується, схвалюється відповідним державним забезпеченням: перш за все, удосконалюється нормативна база з метою не тільки створення реально діючих механізмів саморегулювання, а й запобігання проявам недобросовісної конкуренції між самими суб'єктами саморегулювання; по-друге, підтримка відповідних організаційних структур саморегулювання (асоціацій, торгово-промислових палат) як представницьких структур, які діють у відповідних галузях із можливим делегуванням певних повноважень.

Нерівність учасників саморегулювання ринкових відносин, незахищеність з боку держави споживачів товарів може призвести у крайньому разі до соціальних потрясінь та збурень. Тому діяльність держави має бути спрямована на охорону інтересів більш вразливих суб'єктів саморегулювання (представників малого та середнього бізнесу) та кінцевих споживачів.

Отже, дисбаланс між державним регулюванням та саморегулюванням може призвести до деформації всього правового регулювання господарської діяльності.

Належне функціонування господарського правопорядку можливе у разі взаємодії і співвідношення ринкового саморегулювання економічних відносин та державного регулювання. В. Щербина зазначає: «... проблема

забезпечення ефективного правового регулювання комплексних (у розумінні поєднання майнових і організаційних елементів), проте єдиних за своїм змістом у реальній економіці відносин, що складаються у сфері господарювання (як на макроекономічному рівні, так і на рівні окремих учасників, задіяних у цій сфері), може бути вирішена лише шляхом нерозривного поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів» [9, с. 12].

Потреба обов'язкового державного втручання у саморегулювання ринку запропонована також із позиції економіки. Кейнсіанський напрям розвитку економічної теорії започаткував видатний англійський економіст Джон Мейнард Кейнс (1883–1964). Він обґрунтував необхідність державного регулювання ринкової економіки [12, с. 225–229].

Раціональне державне регулювання економіки не протистоїть механізму її ринкового регулювання й не підміняє його, а свідомо використовує його регулюючий потенціал, надає ринковим регуляторам цілеспрямований характер. У кінцевому підсумку це сприяє досягненню поставлених державою цілей і пріоритетів із меншими економічними та соціальними витратами [13, с. 27].

З приводу державного регулювання нобелівський лауреат, американський економіст В. Леонт'єв зазначив таке: «Щоб справи йшли добре, потрібен вітер – це зацікавленість. Кермо – державне регулювання. В американській економіці слабе кермо. Не можна робити так, як говорив Рейган: підніміть вітрила, нехай їх наповнить вітер, і йдіть до кабіни коктейлі пити. Так нас і на скелі винесе, розіб'є яхту у дріб'язки. У Радянського Союзу зараз навпаки: вітер не наповнює вітрила, а тоді й кермо не допомагає. Я думаю, що більш правильно роблять японці. У них, безперечно, є приватна ініціатива, проте і держава відіграє велику роль, впливаючи на розвиток економіки у кращому напрямі» [14, с. 11-15].

Дослідники питання саморегулювання намагалися визначити можливість співіснування «сильної держави» із «сильним бізнесом» [15; 16]. Особливістю механізму саморегулювання в Японії є наявність двох його різновидів – адміністративного та захисного. Метою адміністративного саморегулювання є визначення правил, стандартів, етичних норм, які б сприяли здійсненню торгівлі. З огляду на специфіку антимонопольного законодавства у Японії можуть бути встановлені певні обмеження конкуренції. Захисне ж саморегулювання здійснюється саме з метою обмеження

конкуренції, створюючи певні захисні бар'єри для входу на ринок (угоди по цінам, відмова у співробітництві з не членами певної асоціації, поділ ринку між певними учасниками бізнес-асоціації за територією реалізації, за видами продукції тощо). За такі дії у державах Європи та Україні суб'єкти господарювання можуть бути притягнуті до юридичної відповідальності за порушення антимонопольного законодавства.

Метою саморегулювання господарської діяльності є вдосконалення, спрощення організації здійснення господарської діяльності у певній сфері шляхом задіяння власних механізмів суб'єктами господарювання, їхньої активної поведінки з урахуванням власних інтересів. Саморегулювання господарської діяльності – це більш гнучкий спосіб порівняно з державним регулюванням. На відміну від державного регулювання механізм саморегулювання господарської діяльності швидше реагує на зміни, які відбуваються в економічних відносинах [17, с. 35].

В. Авер'янов визначає державне регулювання підприємницької діяльності як засновану на законодавстві форму державного впливу на підприємницьку діяльність шляхом встановлення та застосування державними органами правил, спрямованих на забезпечення належних умов господарської діяльності фізичних та юридичних осіб, що підтримується застосуванням правових санкцій у разі порушення зазначених правил [18, с. 85].

Ефективне державне регулювання господарської діяльності покликане використовувати особливості саморегулювання господарської діяльності, його внутрішні та зовнішні прояви та впливи для досягнення публічної мети – забезпечення правового господарського порядку у державі. Водночас ефективне саморегулювання господарської діяльності сприяє досягненню мети державного регулювання, зменшить витрати з приводу впорядкування економічних відносин та збільшить довіру до держави з боку громадянського суспільства [17, с. 35].

За допомогою саме державного регулювання визначаються межі втручання у саморегулювання. Негативні наслідки стихійних ринкових відносин, як і стихійного саморегулювання, можуть переборюватися за допомогою меж, які встановлюються державою для власного розсуду та дозволеної поведінки суб'єктів господарювання. Досліджуючи питання автономного та делегованого саморегулювання, О. Беляєвич обґрунтовано зазначає: «Автономне саморегулювання має бути об'єктом законодавчого впливу (головним чином у вигляді імперативних норм)

тією мірою, якою цього потребує захист публічних інтересів у сфері господарювання загалом та на окремих ринках» [19, с. 43].

Сьогодні політика України спрямована на створення недержавних інституцій саморегулювання, однак у цьому аспекті слушною є теза С. Солодченка: «...обсяг та прихильність законодавця до саморегуляції суттєво поступається державному регулюванню, але викривлення співвідношення не на користь природних процесів самоконтролю та недержавного нагляду не додає якості продукції та впевненості виробнику» [20, с. 58]. Продовжуючи цю думку, можна зазначити, що дисбаланс між державним регулюванням та саморегулюванням може не бути корисним не тільки для споживчів товарів та послуг, а й для самих суб'єктів саморегулювання.

Нові форми «оптимального поєднання» державного регулювання та саморегулювання сприятимуть розвитку правового регулювання господарської діяльності. Слушною є думка О. Вінник: «За інституційного партнерства саморегулювання відносин державно-приватного партнерства здійснюватиметься не лише за допомогою договорів (включно з вищезгаданими), але й статуту, внутрішніх документів спільного (за участю партнерів) підприємства/компанії [21, с. 13].

Саморегулювання – це не лише більш гнучкий вид регулювання, а й спосіб його осучаснення. В умовах, коли органи державної влади підбирають заходи впливу на суб'єктів господарювання з арсеналу визначених, саморегулювання пропонує нові підходи впливу, які можуть бути не менш ефективними та не потребують затвердження шляхом задіяння механізму держави.

Своєчасність регулювання впливає на довіру та стан правового регулювання господарської діяльності. Зокрема, як приклад можна навести ситуацію з блокчейном, смарт-договорами, криптовалютою в Україні. Поки органи державної влади узгоджують свою позицію щодо нормативно-правового регулювання вказаних явищ, в Україні зафіксовані випадки надання послуг з оплатою в криптовалюті. Завдяки можливості договірному регулюванню, свободи договору (як більш усталеному та давньому засобу саморегулювання) створюються умови для розвитку нових засобів саморегулювання у господарській діяльності. У цьому зв'язку слушною є думка О. Бакалінської: «...саморегульвнн організації, взаємодіючи в щоденному режимі з учасниками бізнесу, мають всю необхідну інформацію про особливості їх роботи, методи недобросовісної конкуренції та зловживання в ринковому суперництві,

мають можливість швидко та ефективно вирішувати внутрішні проблеми як організації, так і її учасників, окремі морально-етичні проблеми здійснення професійної діяльності...» [22, с. 64-65].

У певних випадках державне втручання є потрібним та корисним: зокрема, для досягнення забезпечення правового господарського порядку, за наявності соціальних чи економічних негараздів або/та коли самі учасники ринкових відносин не можуть врегулювати проблеми, які виникли, тощо.

У разі оптимального збалансування ступінь втручання держави може варіюватися залежно від наявності різних факторів чи їх поєднання: сфери, галузі, виду господарської діяльності, від об'єкта (предмета) правового регулювання, соціальної зрілості суб'єктів саморегулювання, нормативно-правового забезпечення правовідносин та ін. Відповідно до статті 258 Господарського кодексу України особливості правового регулювання господарських відносин визначаються залежно від сфери суспільного виробництва, в якій складаються ці відносини, особливостей галузі господарювання, виду господарської діяльності, економічної форми результату господарської діяльності, простору, на якому складаються господарські відносини (внутрішньому чи зовнішньому ринку), особливостей суб'єктів, між якими виникають господарські відносини.

Тому видається досить спірною ідея прийняття єдиного закону «Про саморегульвнн організації», який би визначив загальні засади діяльності саморегульвннн організації у всіх сферах господарської діяльності. Вважаємо, що потрібно врахувати специфіку саморегулювання кожної сфери, галузі, виду господарської діяльності, тому певні основоположні засади щодо саморегулювання господарської діяльності та порядку діяльності саморегульвннн організації мають бути визначені у Господарському кодексі України шляхом включення окремого розділу, присвяченого саморегулюванню господарської діяльності. Водночас порядок запровадження саморегулювання та діяльності саморегульвннн організації має бути визначений на основі диференційованого підходу та ознаменуватися низкою окремих законів щодо саморегулювання в окремих сферах, галузях, видах господарської діяльності.

Висновки. Саморегулювання господарської діяльності визначається як альтернативний державному вид правового регулювання. В окремих правовідносинах може виступати як додатковий.

Саморегулювання господарської діяльності – це гнучкий, більш своєчасний та новаторський порівняно з державним регулюванням різновид.

Державне регулювання визначає межі здійснення саморегулювання самими суб'єктами і водночас межі втручання органів державної влади у саморегулювання. У разі оптимального збалансування ступінь втручання держави може варіюватися залежно від наявності різних факторів чи їх поєднання.

Список використаних джерел:

1. Ростальний Г. Роль державного регулювання економіки в перехідний період / Г. Ростальний // Актуальні проблеми політики : збірник наукових праць. – Вип. 8. – Одеса: Юридична література, 2000. – С. 104-108.
2. Окрепка А. І. Щодо саморегулювання землі оціночної діяльності у США / А. І. Окрепка // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей. – Випуск 31. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. – С. 225-237.
3. Бевз С. І. Мета державного регулювання господарської діяльності / С. І. Бевз // Часопис Київського університету права. – 2014/4. – С. 90-93.
4. Словник української мови : в 11 томах. – Том 5, 1974. – С. 732.
5. Словник української мови : в 11 томах. – Том 2, 1971. – С. 492.
6. Словник української мови : в 11 томах. – Том 6, 1975. – С. 766.
7. Словник української мови : в 11 томах. – Том 2, 1971. – С. 33.
8. Словник української мови : в 11 томах. – Том 1, 1970. – С. 95.
9. Система органів державного управління та регулювання в сфері підприємницької діяльності : монографія / за редакцією академіка НАПрН України, доктора юридичних наук В. С. Щербини. – Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. – 228 с.
10. Ямкова І. М. До питання про засоби державного регулювання господарської діяльності громадян в Україні / І. М. Ямкова // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 1068-1073.
11. Новицький В. Інституціоналізм у діалектиці сучасного економічного розвитку / В. Новицький // Економіка України. – 2005. – № 7. – С. 49-58.
12. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс; пер. с англ. проф. Н. Н. Любимова; под ред. д.э.н., проф. Л. П. Куракова. – М., 1999. – 340 с.
13. Стельмащук А. М. Державне регулювання економіки : навчальний посібник / А. М. Стельмащук. – Тернопіль : ТАНГ, 2000. – 315 с.
14. Леонтьев В. Экономические эссе. Теории, исследования, факты, политика / В. Леонтьев. – М., 1990. – С. 11-15.
15. Okimoto D. I. Between MITI and the Market: Japanese Industrial Policy for High Technology. – Stanford: Stanford UP, 1989.
16. Schaefer Ulrike Cooperative Capitalism: Self-regulation, Trade Associations, and the Antimonopoly Law in Japan. – Oxford, 2000. – 302 p.
17. Гончаренко О. М. Питання співвідношення саморегулювання та державного регулювання господарської діяльності в Україні / О. М. Гончаренко // Розвиток юридичної науки: проблеми та перспективи : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю від дня створення юридичного факультету УДФСУ, 3-6 травня 2016 р. / за загальною редакцією В. В. Назарова, М. О. Дей. – Лондон: МАНВО, 2016. – С. 33-35.
18. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. / ред. кол. Аверьянов (голова) та ін. – К.: Юрид. думка, 2005. – Т. 2. Особлива частина. – 624 с.
19. Беляневич О. А. Питання саморегулювання господарської діяльності / О. А. Беляневич, // Стабільність цивільного обороту в Україні: проблеми забезпечення : збірник наукових праць / [О. А. Беляневич, О. В. Безухов, О. О. Бакалінська та ін.]; за ред. О. А. Беляневич. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2016. – Випуск 4. – 200 с.
20. Солодченко С. Самоконтроль за якістю продукції та недержавний нагляд за повноваженнями виробника / С. Солодченко // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 2. – С. 55-59.
21. Вінник О. М. Засоби саморегулювання у відносинах державно-приватного партнерства / О. М. Вінник // Право та інновації. – 2014. – № 1-2 (5-6). – С. 12-20.
22. Бакалінська О. О. Правові проблеми розвитку саморегулювання в сфері добросовісної конкуренції України / О. О. Бакалінська // Право і суспільство. – 2014. – № 2. – С. 63-69.

В статті досліджені питання оптимального поєднання державного регулювання і саморегулювання господарської діяльності. Сделан вывод, что саморегулювання господарської діяльності визначається як альтернативний или додатковий, гнучкий, більш своєчасний и новаторський по порівнянню с державним вид регулювання. Державне регулювання визначає межі здійснення саморегулювання самими суб'єктами и одночасно межі втручання органів державної влади в саморегулювання. При оптимально збалансованості ступінь втручання держави може варіюватись в залежності от наявності різних факторів или их поєднання.

Ключевые слова: саморегулювання, саморегулювання господарської діяльності, державне регулювання, оптимальне поєднання, межі втручання, господарська діяльність, вид правового регулювання.

The article deals with the issues of the optimal combination of state regulation and self-regulation of economic activity. It is concluded that self-regulation of economic activity is defined as an alternative or additional, flexible, more timely and innovative in comparison with state regulation of a variety. State regulation defines the limits of self-regulation by the entities themselves, and at the same time the limits of the interference of state authorities in self-regulation. When optimally balanced, the degree of state intervention may vary depending on the presence of various factors (factors) or their combination.

Key words: self-regulation, self-regulation of economic activity, state regulation, optimal combination, limits of intervention, economic activity, type of legal regulation.

